

MATERIAŁY HISTORIOGRAFICZNE

HISTORIOGRAPHIC MATERIALS

Gabriela i Edward MAZUROWIE

Gabriela and Edward MAZUR

JERZY PAWŁOWSKI

Muzeum Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN, ul. Św. Sebastiana 9, 31-049 Kraków

KEY WORDS: historiography of natural sciences, biography, list of publications.

Z początkiem 2002 r. minęła 60 rocznica zgonu dr Edwarda MAZURA, a wiosną 2003 r. 50 rocznica śmierci jego małżonki Gabrieli. Jest to więc stosowny moment dla przypomnienia działalności tych znanych niegdyś krakowskich chrząszczarzy.

Fig. 1. Gabriela MAZUROWA
– fotografia z roku 1922.

Fig. 2. Edward MAZUR
– fotografia z roku 1938.

Było to jedno z niewielu małżeństw entomologicznych działających w naszym kraju aktywnie w zakresie koleopterologii. Pozostawili kilkanaście publikacji i cenione kolekcje chrząszczy przechowywane obecnie w obu głównych ośrodkach entomologicznych Polskiej Akademii Nauk: w Muzeum i Instytucie Zoologii w Warszawie oraz w Muzeum Przyrodniczym Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt w Krakowie. Byli członkami Polskiego Związku Entomologicznego już we wczesnym okresie jego działalności, a debiut publikacyjny E. MAZURA w 1922 r. otwierał równocześnie pierwszy tom Polskiego Pisma Entomologicznego. Nazwiska E. i G. MAZURÓW zostały zamieszczone w pierwszym spisie członków PZE (1927).

Gabriela MAZUROWA (z domu ADLERSFELD) (Fig. 1) urodziła się we Lwowie 17 marca 1885 r. Gdy we wczesnym dzieciństwie wraz z młodszą siostrą Jadwigą została osierocona przez ojca – matka podjęła decyzję o przeniesieniu się do Galicji zachodniej, co nastąpiło w pierwszych latach ostatniej dekady XIX w. Do szkoły podstawowej, a następnie 5-letniej szkoły wydziałowej uczęszczała w Bochni. Kandydując do zawodu nauczycielskiego złożyła w 1905 r. eksternistyczny egzamin maturalny w Seminarium Nauczycielskim w Krakowie. W następnych latach, na mocy rocznych kontraktów c.k. Wydziału Oświaty, pracowała w charakterze zastępcy nauczyciela w Woli Batorskiej i Zakrzowie. W 1907 r. uzyskała patent nauczyciela szkół ludowych, a w 1911 r. nauczyciela szkół wydziałowych, w zakresie historii naturalnej, matematyki i fizyki. W 1912 r. otrzymała zezwolenie władz oświatowych na zmianę stanu cywilnego i poślubiła Edwarda MAZUR, po czym zrezygnowała z pracy w szkolnictwie. W późniejszych latach pracowała dorywczo przy konserwacji zbiorów naukowych, m.in. w Ogrodzie Botanicznym i w Towarzystwie Tatrzańskim.

Edward MAZUR (Fig. 2) przyszedł na świat w Krakowie 31 października 1881 r. jako młodszy syn Edwarda, kapitana armii austriackiej. Edukację średnią odbywał kolejno w ówczesnym III Gimnazjum im. Sobieskiego (trzy pierwsze klasy), a następnie w nowo powstałym Gimnazjum Podgórskim, gdzie też w 1899 r. złożył egzamin dojrzałości, w gronie pierwszych absolwentów tej szkoły. W tymże roku rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, a dziesięć lat później uzyskał dyplom doktora praw tejże uczelni. Od 1903 r. pracował w Kasie Oszczędności w Podgórzu i w kancelariach adwokackich.

Pod koniec I wojny światowej, z początkiem 1918 r. Edward MAZUR został skierowany do Sambora w celu zorganizowania tam Kasy Oszczędności. Wkrótce jednak działania wojenne w tym rejonie utrudniły jakąkolwiek działalność, a w dodatku uniemożliwiły powrót do Krakowa. Udało się to dopiero z końcem 1919 r. Państwo Mazurowie zamieszkali w Podgórzu (przy Placu Zgody nr 5), a Edward rozpoczął pracę w Spółdzielni Spożywców „Proletariat”. W tym okresie przyszedł na świat ich dzieci: Wiesława, a następnie Stanisław.

W 1925 r. dr MAZUR został jednym z dyrektorów Okręgowego Związku Kas Chorych w Krakowie, a w 1932 r., po zorganizowaniu Szpitala im. Narutowicza na Prądniku, objął stanowisko dyrektora administracyjnego tej nowej, najbardziej wówczas nowoczesnej lecznicy krakowskiej. Łączyło się to ze zmianą miejsca zamieszkania – państwo MAZUROWIE przenieśli się do mieszkania służbowego w jednym z budynków przyszpitalnych (ul. Prądnicka boczna 6; obecnie jest to ul. Pielęgniarek). W pierwszych dniach po wybuchu II wojny światowej, 4 września 1939 r., dr Edward MAZUR ewakuowany był na Wołyń, skąd powrócił do Krakowa dopiero w listopadzie. Mieszkanie przy Szpitalu Narutowicza państwo MAZUROWIE zajmowali jeszcze przez kilka tygodni, po czym zostali usunięci przez władze okupacyjne i w styczniu 1940 r. zamieszkali w domu przy ul. Siemaszki 31. Tamże dwa lata później (4 stycznia 1942 r.) zmarł dr Edward MAZUR. Wdowa doczekała się końca okupacji, a zmarła 8 lat po wojnie, 23 marca 1953 r. Zwłoki pp. MAZURÓW spoczęły w grobach rodzinnych na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie (kwatery LXXIII oraz VII).

O działalności entomologicznej Edwarda i Gabrieli MAZURÓW dowiadujemy się najczęściej z rękopiśmiennych „Zapisków entomologicznych” prowadzonych regularnie od 1914 r., a także z publikacji i pozostawionych w rękopisie opracowań oraz pozostałej spuścizny naukowej (rysunki, fotografie) przekazanej w latach 80. do krakowskiego Muzeum Przyrodniczego przez ich syna – dr inż. Stanisława MAZURĄ (zmarł w 1996 r.). Materiały te znajdują się obecnie w zasobach Archiwum Nauki Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, przy ul. Św. Jana 26. Ponadto kopie (maszynopisy) „Zapisków” użytkowane są nadal roboczo zarówno w magazynach entomologicznych Muzeum w Łomnej k. Warszawy, jak i w pracowni koleopterologicznej krakowskiego Muzeum Przyrodniczego, gdzie też znajduje się kserokopia rękopiśmiennego oryginału.

W „Zapiskach entomologicznych” znajdują się informacje o 2827 wycieczkach przeprowadzonych w ciągu 40 lat, zarówno wspólnie przez obojga małżonków, jak i oddzielnie. Ponadto znajdują się tam informacje o materiałach odławianych przez krewnych i przyjaciół rodziny. Notatki w latach 1914–1941 prowadził najczęściej Edward MAZUR, a później (do 1952 r.) kontynuowała je Gabriela MAZUROWA; ostatni zapis dotyczy materiałów zebranych czerpakiem w dolinach tatrzańskich („piękne słoneczne, suche lato”) w dniach od 3 do 13 lipca 1952. Jednak kolekcja chrząszczy E. i G. MAZURÓW tworzona była już wcześniej, niż

Fig. 3. Dr E. MAZUR w czasie terenowych badań koleopterologicznych pod Howerlą na Czarnohorze w 1932 r.

notatki, o czym świadczą daty na niektórych etykietach, a także retrospektywne notatki wplecione w późniejsze zapiski (np. informacja o pierwszym znalezieniu podziemnego *Duvaliopsis pilosellus stobieckii* w Tatrach w czerwcu 1913 r.). Ponadto w spuściźnie archiwalnej znajduje się także notatnik zatytułowany „Coleoptera” będący spisem kolekcji wg stanu na dzień 12 lutego 1914 r.; obejmowała ona wówczas aż 1536 oznaczonych gatunków, co świadczy o tworzeniu jej co najmniej przez kilka sezonów badawczych. Niewątpliwie duży wpływ na doskonalenie techniki dokumentacyjnej wywarła, zawarta w tym czasie znajomość z inż. Stefanem STOBIECKIM, członkiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności i jej Komisji Muzealnej. Wg informacji zapisanej przez STOBIECKIEGO, poznał on pp. MAZURÓW w styczniu tegoż roku i być może właśnie z jego inspiracji powstał wspomniany spis kolekcji, a być może za jego namową i na pewno na wzór jego „Zapisków entomologicznych od r. 1878” rozpoczęli oni zapisywać swoje wycieczki w specjalnie w tym celu zamówionym u intrologatora, oprawnym w skórę notatniku.

Odłowy chrząszczy prowadzili pp. MAZURÓWIE w wielu częściach Galicji, a po 1918 r. także w innych częściach niepodległej już Rzeczypospolitej. Oczywiście najwięcej chrząszczy zebrali oni w samym Krakowie i w jego okolicach. Bardzo cenne są materiały zgromadzone w Podgórzu (m.in. w Płaszowie i na Zabłociu), gdyż te części miasta rzadziej były odwiedzane przez innych koleopterologów. Corocznie kontrolowali oni napływy powodziowe Wisły

Fig. 4. Gabinet entomologiczny w mieszkaniu E. i G. MAZURÓW przy pl. Zgody w Krakowie-Podgórzu (1927 r.)

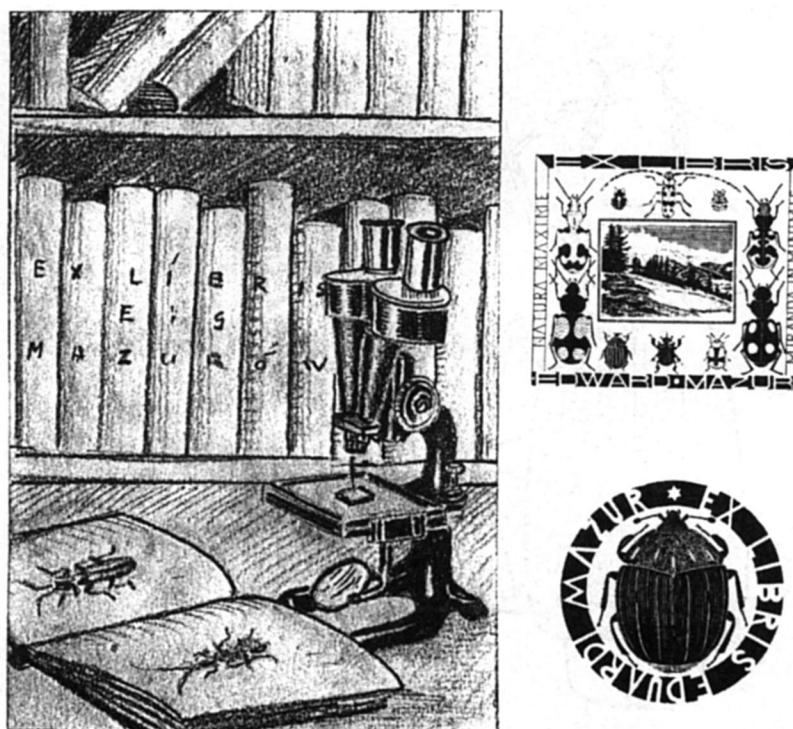

Fig. 5. Ekslibrisy „chrząszczarskie” E. i G. MAZURÓW projektowane przez dr Edwarda MAZURA.

nanoszone na prawobrzeże rzeki, z których uzyskiwali wiele rzadkich i interesujących gatunków chrząszczy. Wiele materiałów zabrali w południowo-zachodnich częściach prawobrzeżnego Krakowa (Pychowice, Kostrze, Bodzów, Tyniec) oraz w rejonie Skawiny, dokąd często jeździli. Regularnie dokonywali odłowów w Tatrach (1913, 1915–16, 1919–24, 1927, 1930, 1934–36, 1938) korzystając z gościnności siostry Gabrieli – Jadwigi BAŁUKOWEJ, nauczycielki wynajmującej mieszkanie w budynku na Kasprusiach. W podobny sposób wykorzystywano w latach 1915–1921 wakacyjne pobyty w Łapanowie k. Bochni, gdzie mieszkała siostra Edwarda – Maria MAZUR, a w latach następnych (aż do 1939 r.) pobyty w Skomielnej Czarnej k. Jordanowa. Z tych właśnie dwóch miejscowości pochodzi sporo materiału w kolekcji MAZURÓW. Ponadto dr MAZUR brał aktywny udział w badaniach Podola (1921–22; 1936–39) i Czarnohory (1921–22, 1924, 1932–34, 1938–39) (Fig. 3), w towarzystwie m.in. S. STOBIECKIEGO, S. SMRECZYŃSKIEGO (jun.) i J. ZABŁOCKIEGO, a wspólnie z żoną badał mało znane pod względem koleopterologicznym obszary kresów wschodnich – województw: wileńskiego (1937 – z zasiłkiem Komisji Fizjograficznej), poleskiego (1938) i wołyńskiego (1939). W 1929 r. kilka tygodni wakacyjnych spędzili Mazurowie na wyspach wybrzeża dalmatyńskiego, skąd także przywieźli kolekcję chrząszczy. W czasie wojny – po utracie męża – Gabriela MAZUROWA kontynuowała samotnie badania okolic Krakowa, a po zakończeniu

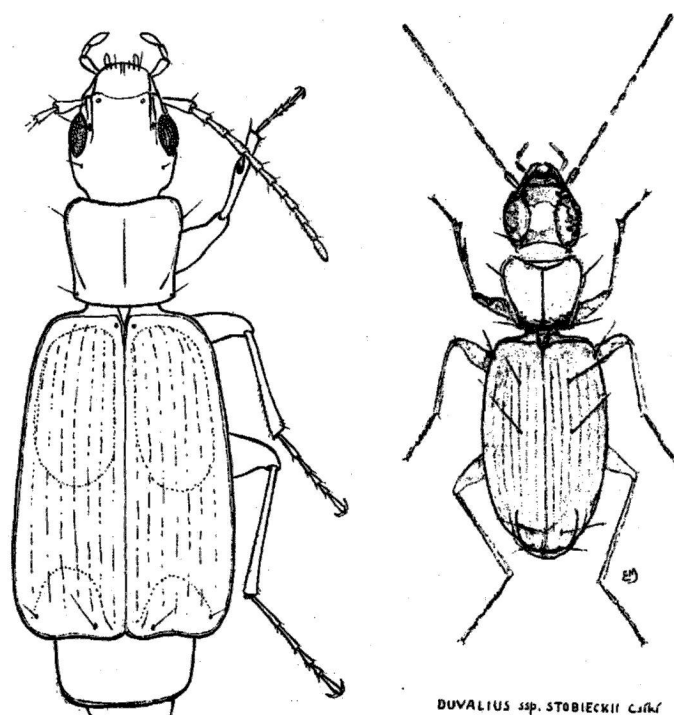

Fig. 6. Przykłady niepublikowanych rysunków *Carabidae* wykonanych przez E. MAZURĄ: *Dromius spilotus* (ILLIGER, 1798) i *Duvaliopsis pilosellus stobieckii* (CSIKI, 1907).

działań wojennych wznowiła tradycyjne wyjazdy w Tatry (1946, 1948–49, 1951–52). W tymże czasie odławiała sporadycznie chrząszcze także na Dolnym Śląsku (1947, 1950) i na Pojezierzu Mazurskim (1948, 1950).

Państwo MAZUROWIE początkowo zbierali chrząszcze bez szczególnych preferencji, jednakże w latach 30. zaczęli już wyraźnie specjalizować się: dr Edward stał się dobrym znawcą biegaczowatych – *Carabidae* (ze szczególnym uwzględnieniem rodzajów *Bembidion* i *Dromius*), a pani Gabriela opracowywała drobne stonki z podrodziny *Haliticinae*. W zakresie tych swoich specjalności opublikowali kilka prac faunistycznych. Dr MAZUR – będąc dobrym rysownikiem i fotografem – sporządzał także dokumentację ikonograficzną. Wykonywał zarówno totalne fotografie habitusów, jak i ważnych taksonomicznie fragmentów morfologii zewnętrznej oraz aparatów kopulacyjnych samców. Ponieważ posiadane przez niego urządzenia do mikrofotografii były bardzo niedoskonałe – z fotografii totalnych sporządzał rysunki konturowe (Fig. 6). Niektóre z nich wykonywał w kolorze, używając akwareli.

Jedno z pomieszczeń podgórskiego mieszkania pp. MAZURÓW pełniło rolę pracowni entomologicznej (Fig. 4). Już w połowie lat 20. posiadali oni dość dobre wyposażenie laboratoryjne, w tym pierwszy (prawdopodobnie) w Krakowie binokular, uwieczniony na jednym z ekslibrisów (Fig. 5), a także na fotografiach z lat 1926 i 1927. Oczywiście była także w mieszkaniu ciemnia fotograficzna.

Stosunkowo szybkie włączenie się pp. MAZURÓW do niezbyt licznej wówczas grupy publikujących amatorów było możliwe dzięki nawiązaniu ścisłych kontaktów, zarówno fachowych jak i towarzyskich z innymi entomologami krakowskimi. Poza wymienionym wcześniej inż. S. STOBIECKIM przyjaźnili się także z profesjonalistami, jak dr Stanisław SMRECZYŃSKI (jun.) – późniejszy profesor UJ, którego żona Janina (lekarz-pediatra) sprawowała pieczę medyczną nad dziećmi MAZURÓW. Przyjacielem rodziny był także dr Jan ZABŁOCKI – późniejszy profesor UMK w Toruniu, który w Krakowie zarządzał rolniczymi ogrodami doświadczalnymi UJ na Prądniku, co z racji dość bliskiego sąsiedztwa ze Szpitalem Narutowicza ułatwiało zasięganie częstych porad i umożliwiało gościnne odłowy na uprawach, w latach 30. i w czasie wojny. Ponadto MAZUROWIE utrzymywali kontakty m.in. ze Stanisławem POPKIEM – nauczycielem przyrody w Gimnazjum Pijarów, który także był twórcą sporej kolekcji chrząszczy południowej Polski. Dzięki poparciu STOBIECKIEGO często mogli korzystać ze zbiorów porównawczych, wyposażenia i księgozbioru Muzeum Fizjograficznego PAU. Zamiejscowe kontakty entomologiczne, to przede wszystkim przyjaźń z dr Wołodymyrem ŁAZORKĄ, wybitnym koleopterologiem ukraińskim ze Lwowa, uznanym specjalistą od rodziny *Carabidae*, a ponadto działaczem Fizjograficznej Komisji Towarzystwa im. Szewczenka.

Oczywiście, poza zainteresowaniami ściśle entomologicznymi, pp. MAZUROWIE działali także w innych środowiskach. Oboje należeli do Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, a dr MAZUR także do ekskluzywnego klubu „Vir-un’ów” (od skrótu hasła Towarzystwa: „Viribus unitis”), założonego przez grupę medyków (także spośród lekarzy Szpitala Narutowicza), prawników i inżynierów. Miało ono na celu działalność społeczną – m.in. w wyniku działań „Vir-un’ów” powstał budynek przy ul. Żuławskiego, w którym zorganizowano żłobek, przedszkole i świetlicę, z dożywianiem dla biednych dzieci, głównie z dzielnicy Krowodrza. Członkowie Towarzystwa zbierali się również w celach towarzyskich, dzieląc się doświadczeniami zawodowymi z różnych dziedzin.

Ponadto państwo MAZUROWIE utrzymywali kontakty towarzyskie z wieloma innymi interesującymi osobami, np. z etnografem – prof. Sewerynem UDZIELĄ z Krakowa i z geografem – prof. Alfredem KOWALSKIM z Żywca; te znajomości zresztą owocowały także skutkami entomologicznymi – znajomi, wiedząc o pasjach naukowych MAZURÓW odławiali dla nich okazjnie chrząszcze w interesujących przyrodniczo miejscowościach, co także wzbogacało kolekcję.

Główna część kolekcji chrząszczy pp. MAZURÓW pochodząca z lat międzywojennych przechowywana jest obecnie w zbiorach Muzeum i Instytutu Zoologii PAN w Łomnej k. Warszawy; została ona zakupiona od Gabrieli MAZUROWEJ w pierwszych latach powojennych przez ówczesne Państwowe Muzeum Zoologiczne. Natomiast *Carabidae* zbierane przez E. MAZURĄ w okresie pierwszej wojny światowej, chrząszcze zebrane na Pojezierzu Wileńskim w 1937 r. oraz specjalistyczna kolekcja *Halticinae* G. MAZUROWEJ – zostały przekazane krakowskiemu Muzeum Przyrodniczemu PAU i nadal są przechowywane w tej samej placówce (obecnie w strukturze Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN).

PUBLIKACJE FAUNISTYCZNE EDWARDA I GABRIELI MAZURÓW W UKŁADZIE CHRONOLOGICZNYM

MAZUR E. 1922: Nowe dla fauny polskiej gatunki i odmiany chrząszczy oraz nowe miejsca rozsiadlenia. Pol. Pismo ent. 1: 4-6.

MAZUR E. 1923a: Nowe dla fauny polskiej gatunki i odmiany chrząszczy oraz nowe miejsca rozsiadlenia. II. Pol. Pismo ent. 2: 84-85.

- MAZUR E. 1923b. *Pteroloma forstroemi* GYLH. w polskich Tatrach.. Pol. Pismo ent. **2**: 105-107.
- MAZUR E., MAZUROWA G. 1924: Formy rodzaju niestrudka nowe dla okolic Lwowa, z materiałów Muzeum im. Dzieduszyckich. Rozpr. Wiad. Muz. Dzieduszyckich, **9**: 140-141.
- MAZUR E. 1936: Przegląd krajowych gatunków rodzaju *Dromius* BON. (*Col.*) i opis nowego gatunku. Spraw. Kom. Fizjogr. **70**: 133-138.
- MAZUROWIE G., E. 1939: Sprawozdanie z wycieczki koleopterologicznej do województwa wileńskiego w lipcu 1937 r. Przyczynek do znajomości fauny północnej Polski. Spraw. Kom. Fizjogr. **72**: 463-476.
- MAZUR E. 1939: Bembidiony okolic Krakowa. Spraw. Kom. Fizjogr. **72**: 477-483.
- MAZUROWA G. 1951: Wykaz Halticinów okolic Krakowa. Pol. Pismo ent. **20**: 102-117.
- [Ponadto w rękopisie pozostało opracowanie: „Badania nad Trzyszcami (*Cicindelidae*) i Biegaczami (*Carabidae*) okolic Krakowa”, 31 ss. – oryginał w Archiwum Nauki PAU/PAN w Krakowie, sygn. K.III-137, kserokopia do wglądu w Muzeum Przyrodniczym ISiEZ PAN].

SUMMARY

Mrs Gabriela MAZUR (de domo ADLERSFELDT; *1885, †1953) and dr. Edward MAZUR (*1881, †1942) between the two World Wars were well-known Cracow coleopterologists. Mrs Gabriela worked on small leaf-beetles (*Chrysomelidae: Halticinae*), and dr. Edward specialized in ground-beetles (*Carabidae*, especially genera: *Dromius* and *Bembidion*). The MAZURS' collection of *Coleoptera* cover the eastern parts of middle Europe (mainly of present territories of Poland, Lithuania and Ukraine) and includes about 3 thousand species. The most of the collection is housed in the Warsaw Museum and Institute of Zoology, PAS, and partially in the Cracow Natural History Museum of the Institute of Systematics and Evolution of Animals, PAS.

ŹRÓDŁA DO BIOGRAFII EDWARDA I GABRIELI MAZURÓW

1. MAZUROWIE E. i G. Zapiski entomologiczne [rkps z lat 1914–1952], 502 + 32 ss. [oryginał przechowywany wraz z pozostałą spuścizną rękopiśmienną, fotografiami i rysunkami w Arch. Nauki PAU/PAN w Krakowie sygn. K.III-137; kopia maszynowa i kserokopia do wglądu w Muzeum Przyrodniczym ISiEZ PAN].
2. Polskie Pismo Entomologiczne z lat 1922–1951.
3. Sprawozdania Komisji Fizjograficznej z lat 1936–1939.
4. S. A. STOBIECKI. Zapiski entomologiczne od 1878 r. [rkps z lat 1878–1942], 773 ss. [oryginał w Arch. Nauki PAU/PAN w Krakowie; sygn. K.III; kserokopia do wglądu w Muzeum Przyrodniczym ISiEZ PAN].
5. Relacje ustne dr med. Wiesławy PRZYBYŁKIEWICZ – córki E. i G. MAZURÓW przekazane autorowi w 2001 r.